

Związki między władzami administracyjnymi gminy a władzami kościoła ormiańskiego zostały przez Autorkę w zasadzie zupełnie pominięte. Nie przedstawiono podziału kościoła na dekanaty i parafie, sytuacji prawnej i finansowej duchownych. Uszła też uwagi Autorki instytucja banków zastawniczych (*mons pietatis*) istniejących przy parafiach ormiańskich, w których bez lichwy udzielano uboższej ludności pożyczek pod zastaw. Banki te w życiu gminy spełniały doniosłą rolę gospodarczą, pozwalały też na uzupełnienie szczupłych dochodów duchowieństwa. Najstarszy z takich banków powstał we Lwowie w 1668 r. Banki parafialne zostały zlikwidowane dopiero w 1792 r., po rozbiorach przez rząd austriacki, który połączył je i utworzył jeden bank zastawniczy we Lwowie. Ze szkoda dla treści pracy pominięto też działalność organizacji religijnych Ormian, różnego rodzaju bractw, które obok swych podstawowych kościelnych funkcji pełniły także role organizacji towarzyskich i charytatywnych. Nie wyjaśniła też Autorka w sposób dostateczny skład, kompetencji i form działania ormiańskiego sądu duchownego *chucu*.

W sposób niepehny przedstawiono organizacje handlowe i rzemieślnicze Ormian polskich, ich związki z organizacjami cechowymi miast będących siedzibami gmin. Pisząc o spółkach handlowych Autorka traktuje je zbyt szeroko, nie każdą bowiem transakcję z udziałem kupców zagranicznych czy kilku kontrahentów można uważać już za spółkę, którą powinna chyba cechować większa trwałość.

Wywodom M. Zakrzewskiej-Dubasowej brak spójności, w wielu wypadkach niepotrzebnie powtarza ona swoje wywody. Ma to miejsce w odniesieniu do kwestii sądu duchownego (s. 60, 61, 64). Wielokrotnie też sama zaprzecza swoim poglądom. Twierdzi np., że wójt reprezentował gminę na zewnątrz (s. 47), aby potem podać, że prawo to miała rada *korzunachparów* (s. 63). Pomijając już kwestię sprzeczności tych wywodów wątpliwa jest możliwość wykonywania tej funkcji przez dość liczną zbiorowość *korzunachparów*. Podobnie na s. 43 wywodzi, że Ormianie kulturowali rodzimy język, aby w innym miejscu zauważyć, że język ten zatracili (s. 36, 237, 265).

Przechodząc do uwag drobniejszych wypada zauważyć, że jednym z organizatorów kolegium teatynów był o. Klemens Galano, a nie, jak pisze Autorka, Klemens Galen (s. 42, 262). Cytowane przez Autorkę wywody W. Mańsła dotyczą jedynie praktyki sądów miasta Poznania i nie można odnosić ich do sądów ormiańskich (s. 92).

Książka M. Zakrzewskiej-Dubasowej jest pracą niewątpliwie potrzebną, w której napisanie włożono niemało wysiłku. Żałować jednak należy, że na skutek wspomnianych wyżej braków i niedociągnięć jedynie w części spełnia ona pokładane w niej nadzieje. W sumie jednak jest to pozycja ciekawa, przybliżająca zapomniany świat Ormian polskich i wskazująca kierunki dalszych pogłębionych badań.

JACEK SOBCZAK (Poznań)

*Teisniu institutu raida Lietuvoje XIV - XIX v, Lietuvos TSR Mokslų Akademi-
ja Filosofijos, Socjologijos ir Teises institutos, Vilnius „Mintis” 1981, ss. 143:
Teisės Istorijos Studijos II.*

Recenzowana praca (Rozwój instytucji prawnych Litwy w XIV-XIX w.) stanowi drugi tom seryjnej publikacji poświęconej historii prawa, którą wydaje Akademia Nauk Litewskiej SRR pod tytułem *Teisės Istorijos Studijos* (Studia Prawnohistoryczne). Tom pierwszy tego wydawnictwa *Teisės bruožai Lietuvoje*

XV - XIX (Zarysy prawa Litwy), zredagowany przez V. Andriulisa, V. Raudeliūnasa, S. Vansevičiausa ukazał się w 1980 r.¹ Skład tego zespołu został wzmocniony przez P. Dičiausa, który przejął po V. Andriulisie obowiązki redaktora naczelnego.

Praca składa się z dwóch działów. Pierwszemu z nich nadano tytuł „Straipsniai” (Artykuły), drugi poświęcony edycji źródeł nosi nazwę „Publikacijos” (Publikacje). W części pierwszej zamieszczono siedem artykułów sześciu autorów (V. Andriulis jest autorem dwóch artykułów). Część druga przynosi edycje dwóch dokumentów archiwalnych w opracowaniu V. Raudeliūnasa.

Cykl artykułów zawartych w pierwszej części pracy otwiera rozprawa V. Raudeliūnasa, *Antrojo (1566) Lietuvos Statuto morošai* (Odpisy drugiego — 1566 — Statutu litewskiego), s. 6 - 32. Autor stwierdza w niej, że drugi Statut litewski, podobnie jak pierwszy, funkcjonował jedynie w rękopiśmiennych artykułach, z których większość zaginęła. V. Raudeliūnas ustala następnie ilość zachowanych odpisów, miejsce i czas ich powstania oraz dokonuje analizy ich tekstów, starając się dociec wzajemnych związków między nimi. W konkluzji przychodzi do przekonania, że najbardziej cenny jest odpis przechowywany w Bibliotece PAN w Kórniku (rkps 881), który zawiera pełny i bardzo poprawny tekst Statutu z późniejszymi poprawkami, z czego wnosi, że był podstawą dla dalszych odpisów.

W kolejnym artykule *Gedimino diplomatijos dokumentai kaip šaltinis teisės istorijos pažinti* (Dyplomatyczne dokumenty Giedymina jako źródło nauki historii prawa), s. 33 - 43, V. Andriulis przedstawia pogląd, że w okresie panowania Giedymina na terytorium Wielkiego Księstwa, w związku z podbiciem przez niego ziem sąsiednich, na Wschodzie funkcjonowały dwa systemy prawa — litewski i ruski, natomiast przybywającym na Litwę rzemieślnikom i osadnikom z Europy Zachodniej obiecywano, iż podlegać będą *ius civilis* Rygi. Dochodzi on jednak do wniosku, że pogląd ten nie posiada dostatecznych podstaw źródłowych i może być traktowany wyłącznie jako hipoteza. Autor wskazuje, że w okresie panowania Giedymina funkcjonował już system sądów zbliżony do opisanego w Sudiebniku Kazimierza (1462). Zwraca też V. Andriulis uwagę, że dokumenty Giedymina wskazują na zarysowującą się tendencję zastępowania prawa zwyczajowego stanowionym. Jego pogląd, że precedens sądowy stał się w tym czasie jednym ze źródeł prawa, jest o tyle mało odkrywczy, że rola precedensu w prawie zwyczajowym była powszechna u wszystkich ludów i niezależna od epoki.

Autorem trzeciego z artykułów, zatytułowanego *Lietuvos valstybingumo problema po Liublino unijos (1569)* (Problemy państwowości Litwy po Unii Lubelskiej), s. 44 - 56, jest S. Vansevičius. W rozważaniach swoich zwraca on uwagę, że brak jednolitego poglądu na problemy państwowości Wielkiego Księstwa Litewskiego po Unii. Zauważa, że większość badaczy jest zdania, iż Rzeczpospolita, w skład której weszła Litwa, była państwem federacyjnym, przy czym oba członki federacji — Korona i Wielkie Księstwo Litewskie — miały jednakowy status. Odnotowuje jednak i inne koncepcje, w myśl których Rzeczpospolita była nie w pełni uformowaną federacją. Wypowiada się też opinię, że po 1569 r. Litwa pozbawiona była własnej państwowości i stanowiła jedynie jedną z trzech prowincji. S. Vansevičius przychyła się do poglądu, że Rzeczpospolita nie była w badanym okresie państwem federacyjnym w pełnym tego słowa znaczeniu. Wprawdzie król polski był wielkim księciem litewskim, a sejm składał się z senatorów i posłów obu krajów, lecz nie było federacyjnych organów wykonawczych i sąd

¹ Rec. J. Bardach, *Z najnowszych badań nad historią prawa litewskiego*, Czas. Prawno-Hist., t. XXXII, 1980, z. 2, s. 203 - 207; H. Wisner, *Zap. Hist.* t. XLVI, 1981, z. 2, s. 91 - 92; J. Sobczak, *Przegl. Hist.-Oświatowy*, 1982, z. 4.

zarówno Litwa, jak i Korona zachowały suwerenność we wszystkich sprawach wewnętrznych. Artykuł ten jest mało konstruktywny i nie przynosi nawet przeglądu literatury dotyczącej poruszonego zagadnienia². S. Vansevičius nie pokusił się o rozszerzenie i pogłębienie argumentacji zwolenników tezy o niepełnej federacji Litwy i Korony.

Następna monografia pióra Z. Petruskasa *Lietuvos valdeymo reorganizavimas 1794-1797 metais* (Reorganizacja administracji Litwy w 1794-1797), s. 58-64, stanowi w pewnym sensie kontynuację zagadnień poruszonych w poprzedzającym ją artykule. Autor jej analizuje status Litwy w ramach państwa rosyjskiego, aż do momentu jej całkowitego złączenia się z tym państwem.

Kolejna rozprawa V. Konona *Prawowyje wzgljady Franciska Skoriny (Teisės Franciškaus Skorinos pažiūros)*, s. 65-78, jest jedyną w pracy napisaną w języku rosyjskim. Poświęcona jest ona analizie poglądów prawnych białoruskiego drukarza i lekarza, wydawcy kanonów liturgicznych kościoła prawosławnego — Franciszka Skoriny.

Ostatnie dwie pozycje działu „Artykuły” to prace z historii prawa rodzinnego. Pierwszą z nich jest monografia V. Andriulisa *Teisinis šeimos turtinių santykių regulivimas Lietuvoje XIII-XVI w.* (Prawna regulacja stosunków majątkowych rodzinnych na Litwie XIII-XVI w.), s. 79-102. Drugą stanowi praca J. Sideravičiusa, *Santuokos is šeimos santykių teisinis regulisvimas Lietuvoje 1795-1840* (Prawna regulacja małżeńskich i rodzinnych stosunków na Litwie w 1795-1840), s. 103-118.

V. Andriulis posiłkując się normami prawa zwyczajowego Prusów znanych z układu zawartego w 1249 r. przez Krzyżaków w Dzierzgoniu (Autor używa niemieckiej nazwy Christburg) z ludnością Pomezanii, Warmii, Natangi oraz z *Iura Prutenorum*, stara się zrekonstruować prawo rodzinne Litwy. Dochodzi on do wniosku, że od XIII do końca XIV w. rodzinne prawo majątkowe sankcjonowało istnienie nierówności majątkowej rodzin. Proces transformacji prawa rodzinnego wiąże z ogólnopaństwowymi i jednostkowymi przywilejami od końca XIV w. Tworzą one prawo stanowione, regulujące stosunki majątkowe w rodzinach feudałów, podczas gdy w środowisku chłopskim nadal rodzinne kwestie majątkowe reguluje prawo zwyczajowe. Zdaniem Autora w rodzinach feudałów wcześniejsza praktyka kupna żony przekształca się wówczas w umowę wiana, stwarzając podstawę prawną dla oddzielności majątków męża i żony. Wśród chłopstwa natomiast stosunki rodzinne funkcjonują w starych formach z tym, że wykup zwany „kriena” płatny nie jest rodzicom kobiety, a feudałom w zależności u których rodzice pozostają.

Rozważania V. Andriulisa kontynuuje w pewnym sensie J. Sideravičius zastanawiając się, jaki wpływ na prawną regulację stosunków rodzinnych miało przyłączenie Litwy do Rosji. Zauważa on, że priorytet prawosławnej formy zawarcia małżeństwa w odniesieniu do małżeństw mieszanych miał wpływ nie tylko na sytuację prawną zrodzonych z takich małżeństw dzieci, ale i określał właściwość sądu. Podkreśla też, że prawo rosyjskie pogarszało sytuację prawną kobiety szczególnie w zakresie spraw majątkowych³.

Dział „Publikacje” przynosi edycję ustawy wydanej w dniu 7 maja 1646 dla majątku Joniński wchodzącego w skład ekonomii szawelskiej (*Joniškio dvaro nuostati 1644*). Ustawa w języku polskim została opracowana na polecenie dzierżawcy dóbr A. L. Radziwiłła i przesłana administratorowi majątku. Przynosi ona

² Pełniejszą bibliografię przynosi chociażby *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, wyd. Z. Kaczmarczyk i B. Leśnodorski, Warszawa 1966, s. 35.

³ J. Bardach, *Krewa i Lublin. Z problemów unii polsko-litewskiej, Studia z ustroju i prawa z X. Litewskiego XIV-XVII w.*, Warszawa 1970, s. 11-67.

wiele ciekawych informacji o prawnym i ekonomicznym położeniu chłopów, a także o systemie sądów, jakim podlegali. Publikowana ustawa przechowywana jest w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Białoruskiej SSR w Mińsku.

Drugim z publikowanych źródeł są Poprawki tekstu III Statutu litewskiego, *Triečiojo Lietuvos Statuto pataisos* (XVI pab.), s. 129-141 — przechowywanego w oddziale rękopisów Biblioteki Akademii Nauk Litewskiej SSR.

Artykuły recenzowanego wydawnictwa opublikowane zostały w języku litewskim i opatrzone streszczeniami w językach rosyjskim i niemieckim. Wyjątkiem jest praca V. Konona napisana w języku rosyjskim, posiadająca streszczenie niemieckie i litewskie. Źródła wydano w języku oryginału, opatrując wstępными uwagami edytorskimi w języku litewskim i streszczeniami tych uwag po rosyjsku i niemiecku.

W stosunku do tomu I serii cieszyć musi rozszerzenie kręgu autorów i objęcie zainteresowaniem szerszej tematyki. Żałować jedynie wypada, że studia wydawane są w niewielkim nakładzie i w dość szczupłej objętości tomu.

JACEK SOBCZAK (Poznań)

Der dynastische Fürstenstaat. Zur Bedeutung von Sukzessionsordnungen für die Entstehung des frühmodernen Staates. Historische Forschungen, Band 21, Berlin 1982, ss. 424.

Ożywione zainteresowanie historyków i prawników zachodniemieckich problematyką kształtowania się struktur nowożytnej państwowości znalazło w ostatnich latach wyraz w szeregu wartościowych inicjatyw badawczych i publikacji. Wzbogaciły się one ostatnio o znaczącą pozycję, jaką stanowią wydane drukiem materiały z sympozjum (wrzesień 1980 r., w Wolfenbüttel), poświęconego zagadnieniom sukcesji tronu dawnych europejskich dynastii oraz znaczeniu określonych zasad następstwa w procesie powstawania nowożytnego państwa. Zbiór ten pod redakcją prof. J. Kunischa z Kolonii przy współpracy H. Neuhause ukazał się jako tom 21 serii *Historische Forschungen* i obejmuje teksty 13 spośród 16 zaprezentowanych na konferencji referatów, jak również obszernie omówienia wystąpień podczas dyskusji. Nie pretendując do sformułowania ostatecznych wniosków, uczestnicy imprezy zamierzali dać — na podstawie analizy różnych modeli sukcesji — próbę odpowiedzi na pewne kwestie podstawowe, a zwłaszcza, czy dążenia dynastii europejskich do trwałego uregulowania zasad następstwa i proces swoistego „upaństwowienia” więzów dynastycznych należały wiązać z określoną fazą rozwoju państwowości, np. z kryzysem państwa stanowego w XVI i XVII w., a po wtóre — czy umacnianie dynastycznych struktur można uznać za tendencję ogólnoeuropejską, stanowiącą przesłankę konsolidacji władzy monarchicznej i stabilizacji politycznej. Referaty zostały podzielone na kilka grup tematycznych, omawiających problematykę sukcesji tronu w ramach różnych form ustrojowych państw feudalnych.

Pierwsza grupa referatów dotyczyła ogólnoteoretycznych aspektów reguł następstwa tronu. W referacie zatytułowanym *Die Lehre von der «lex fundamentalis» und die Hausgesetzgebung europäischen Dynastien* H. Mohnhaupt zajął się miejscem różnorodnych form regulacji następstwa, umów dynastycznych, ordynacji sukcesyjnych, sankcji pragmatycznych i in. w sferze szeroko pojętych „praw zasadniczych”, które stać się miały z czasem swego rodzaju „prekonstytucyjnym”,